

Makedonya'da Balballar, İskitler-Türkler

Grankov'un eserinden bir İskit kazanı. Bu kazana aslında Hun kazanı denir

■ Dr. Mustafa Aksoy*
dr.mustafaaksoy@gmail.com

Balkanlarda Türk izlerini araştırırken elbette İslam kültürü ve Osmanlı devleti önemlidir. Ancak Türklerin Osmanlı'dan önce Balkanlardaki varlığını ortaya koymak, ayrıca Hristiyanların yukarıdaki iddialarına cevap verebilmek için İslam öncesi Türk izlerini araştırmak gerekiyor. Bu süreçte Balkanlardaki Türk madde kültür unsurları son derece önemlidir.

Bundan dolayı bu makalede Üsküp ve Kumanova müzelerindeki balballardan hareketle, Makedonya'da Türk varlığı hakkında farklı bir yaklaşımda bulanacağız.

Üsküp merkezinde Türkçe neredeyse Müslümanların ortak dilidir. Ancak Türk ve Müslüman olup da

Balkanlardaki Müslümanlar için Hristiyanların genel anlayışı “*sizler Slav’sınız, ancak Türkler gelerek sizi Müslüman yaptı. Tekrar aslınıza dönmeniz gerekiyor*” tezi üzerine kuruludur. Bu bağlamda Makedonya’da İslam ve Hristiyanlık üzerinden yapılan kültürel bir mücadelenin yaşandığını neredeyse her alanda görmek mümkündür. Mesela Üsküp’te bir dağın en yüksek yerine altmış metre yüksekliğinde devasa bir haç yapılmış.

Türkçe bilmeyen ya da çok az bilenler de var.

Mesela Kumanova yolculuğumda benimle seyahat eden bir arkadaş “*ben Türküm ama Türkçe bilmiyorum*” derken, Arnavut asıllı şoförle Türkçe sohbet etmek mümkün olmuştu.

Aslında Makedonya’da siyasal kimliğin belirlenmesinde din birinci derecede önemli görülüyor. Çünkü mezarlar ve ibadet haneler ortak olduğu için cami ve mezar etrafında buluşan insanlar süreç içerisinde ortak bir kimlik meydana getirmiş. Bu bağlamda Müslüman mezarlarında Türk bayrağındaki ay yıldız arması ve Arnavutların milli sembolü çift başlı kartal işaretlerini bolca görmek mümkündür. Ancak Makedonya kültürünü anlamak için din faktörü tek başına yeterli olmuyor. Aslında sosyo-kültürel bir konuyu tek faktörle ya da tek bir bilimin bakış açısıyla açıklamak yetersiz ve eksik kalmaya mahkûmdur.

Bu nedenle Makedonya gibi ülke ya da bölgelerde kültür tarihi, kültür sosyolojisi, tarih vb. araştırma yapanların yer adları, etnografya ve arkeoloji gibi alanların bulgularından

faydalanmaları ve onları dikkate almaları gerekiyor.

Konu hakkında aşağıdaki iki örnek ilgililere yardımcı olacak özelliğindedir:

Kumanova şehrinin adının nereden geldiğini bazı insanlara sorduğumda ne Üsküp ne de Kumanova’da bir bilgiye ulaşamadım. Kumanova’da bana rehberlik yapan arkadaşlara Kumanlar hakkında bilgi verdikten ve şehir mezarlığında araştırma yaptıktan sonra araştırmalarımızı derinleştirmek üzere Kumanova arkeoloji müzesine gittik.

Kumanlar hakkında verdiğim bilgiden tatmin olmayan, veya daha fazla bilgi veya bilgimi doğrulamak için, Arnavut olduğunu ifade eden rehber arkadaş, müzedeki görevliye Kumanova adının nereden geldiğini sordu.

Müze görevlisi, anlattıklarına Peçenek, Avar ve Hunları da ekleyerek Kumanova ismi ve bölge hakkında detaylı bilgi verdi, bunu şaşkınlıkla dinleyen rehber arkadaş, mahcup bir ifade ile bana teşekkür edip, bilgilediği için mutlu olduğunu ifade etti.

Grankov'in eserinden bir İskit mezar taşı yani balbal. Bilindiği gibi balballar Türk mezar geleneğinin en belirgin özelliğidir.

Avrupa'da Türkler ve Balballar

Türkiye'de yazılan ve çeviri yapılan bazı önemli eserlerde Türklerin ne zamandan beri ya da ilk defa ne zaman Avrupa'da görüldüklerine dair fikirler beyan edilirken, balballar, dokuma örnekleri ve dokumalarda kullanılan damgalar, askeri araç-gereçler, takılar, at kuşamları gibi maddi kültür unsurları tarihî belge olarak değerlendirilmemiştir.

Oysa bu eserler tarih ve kültür incelemelerinde tarihi bilgileri değiştirecek kadar önemlidir. Üstelik bu belgelerin yapıcıları ve taşıyıcıları, geleneksel kültürün temsilcisi olan insanlar olduğundan, sosyal etkileşimden en az etkilenen ve içe dönük bir savunma anlayışıyla korunan tarihin altın sayfalarını ifade ederler.¹

Yazılı bir eserde Türklerin Tuna'yı geçişleri 378, Trakya'ya ve Balkanlara girişleri 395², olarak ifade edilmiştir. Bir başka eserde ise Türklerin Avrupa'da ilk defa görülmesi hakkında özetle şöyle yazılmıştır: 370 yılında ilk defa Avrupa önlerinde görülen Hunlar, 395'de donan Tuna'yı geçerler ve 422'de de Makedonya ve Trakya'yı istila ederler. Bir sempozyumda sunulan "Türklerin Rumeli'ye İlk Geçişleri ve İskan Faaliyetleri" adlı bildiri-deyse sadece Osmanlılardan bahsedilmiştir. Oysa bu isimli bir bildiri-de Osmanlıdan en son bahsedilmesi gerekirdi. Çeviri bir başka eserde ise Hunların 360-370'lerde gruplar halinde Güney Kafkasya'ya akın yaptıklarına dair bilgilere yer verildikten sonra, Attila'dan (D.395-Ö. 453; tahta çıkış tarihi 434) önceki Avrupa'daki Türk varlığı hakkındaki kaynaklarımız yeterli değildir ifadesi kullanılmıştır.³

Yukarıdaki görüşlerin aksine Macar Türkolog Rasonyi, "Romalıların Hunlardan çok eskiden beri, yardımcı taburlar sağlamak istemelerini, tabii görmek gerekir. Hunlar 380 sıralarında Pannonia'dadırlar.** Viyana civarında mesela Sim-

Makedonya'da dokunan kilimlerden bazı örnekler.

Bu kilimlerdeki damgaları Türk kültür coğrafyasının her yerinde görmek mümkündür.

mering ve Carnuntum harabeleri arasında yapılan kazılarda, Hunlara ait olması gereken kafatasları ve silahlar ile Doğu Asya yay tipleri bulunmuştur"⁴ der. Rasonyi, Macar arkeolog Abdras Alföldi'ye de atıf yaparak, "Batı Roma İmparatorluğunun tek mil sevkulceş*** kavrayışı 400'den sonra daha çok Hun yardımcı taburları esasına göre kurulmuştur"⁵ ifadesini kullanır.

Üsküp, Sultan Murat'ın yaptırdığı taş köprüdeki namazgah

Kumanova müzesinde insan şeklinde yapılmış bir, Üsküp müzesinde ise üç mezar taşı bulunmaktadır. Kumanova müzesindeki tarihi belirtilmemiş. Üsküp müzesindeki ise Vardar bölgesinden getirilmiş olup tanıtım yazılarında "insan biçiminde mezar taşı" (yani çok bilinen adıyla balbal ya da stel-stela yazılmamıştır) ve M.S. 3. yy. yazıyor. Bunlardan ikisi Prilep şehrinin Dunje ve Kalen köyünde diğeri ise Tikveş gölünün kuzeyindeki Kavadarci şehrinin Gorna Boshava köyünde bulunmuş.**** Mezar taşlarını tanıtan yazıda, mezar taşlarının hangi halka ait olduğu belirtilmemiş. Ancak konu hakkında araştırma yapan uzmanlara göre bu tip mezar taşlarının M. Ö. IV. bin yıldan beri bilindiği, coğrafi kaynağının Altaylar ile Kuzey Moğolistan olduğu ve ilk örneklerinden günümüze kadar Türk kültür coğrafyasında görüldüğü bilinmekte ve yazılmaktadır.⁶ Dolayısıyla Üsküp ve Kumanova'daki balbal tarzı mezar taşları Türklerin İslam öncesinden hatta Hunlardan önce Avrupa'da olduklarının habercisidirler.

Çünkü tarih araştırmaları Hunlardan önce İskitleri belirttiği ayrıca her iki halkın da aynı kültürün taşı-

Üsküp, Sultan Murat'ın yaptırdığı Taş Köprü adeta kültürel kuşatma altında. Önde dört adet aziz heykeli, İskender'in heykelinin olduğu yerde ise çok sayıda aziz heykeli yapılıyor. Hatta azizler bıyıklı olduğu halde, bir aziz heykeli bıyıklı yapılmış. Tam karşıdaki dağ üzerinde ise altmış metre yüksekliğinde haç işareti var.

yıcıları ve meydana getiricileri olduğu için Üsküp müzesindeki balbalların İskitlerden kalma olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ayrıca yapılan araştırmalarda Hunlar ile İskitler arasında başka bir halkın varlığı ifade edilemediğinden hareketle, söz konusu balbalların, balbal kültürünü de dikkate alarak İskitlere ait olduğunu söylemek gerekir.

Yani balbalların Orta Asya kaynaklı olduğu, Hunlarında 380'li yıllarda Balkanlarda görüldüğü için Üsküp müzesindeki M.S 3. yüzyıla ait balbalların Hunlardan daha önce Avrupa'ya gelmiş olan atlı-bozkırlı halklara aittir. Bu halk ise tarihi kaynakların ifade ettiği İskitlerdir.

İskitler, Kumanlar, Farslar ve Türkler

“Macaristan'da ilk defa tanınan atlı halk İskitlerdir. Milattan önce VII. asırdan itibaren Karadeniz sahillerinde ve ondan sonra Macar ovasında da görülür”.⁷ Bilindiği gibi İskitler atlı göçebe halkların önemli temsilcileridir. Ayrıca bazı eserlerde İskitler İranî yani Fars kavimlerinden kabul edilmektedir. Oysa İskit maddi kültürü, yaşadıkları coğrafya ile gelenek ve görenekleri Farslarla örtüşmemektedir. Mesela

İskit maddi kültürü, yaşadıkları coğrafya, gelenek ve görenekleri Farslarla örtüşmemektedir. İskitler, Türkler gibi kımız içerken, Farslar içmez. Farslar maddi eserlerinde asimetrik, İskitler ise Türkler gibi simetrik şekiller kullanırlar.

Mustafa Aksoy, Kumanova'da arkeoloji müzesindeki balbalı incelerken.

İskitler Türkler gibi kımız⁸ içerken Farslar içmez. Farslar maddi eserlerinde asimetrik, İskitler ise Türkler gibi simetrik şekiller kullanırlar.

Rasonyi'ye göre “atlı göçebe halklar malzemesinin en çok bulunduğu yerler, Karpat havzası, Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğu sahil yönü ve komşu çevresi, bilhassa Kırım yarım adası, Kuban'ın aşağı merası, kuzeye uzanmış Perm çevresi, Minusinsk havzası, ayrıca Kuzey Moğolistan'dır”.⁹ Bu görüşün doğruluğunu test edebilmek için saha araştırmaları yaparak hazırladığım ve çok sayıda görsel malzeme olan internet adresinde**** araştırma yaparak, İskit, Fars ve Türk maddi kültür unsurlarını karşılaştırmanın mümkün olduğunu belirtmek isterim.

Aşağıda görüşlerine yer verdiği-miz Grankov'un eserinden aldığımız ve yanda görülen balbal tarzındaki mezar taşını Balkanlar'dan Sibiryaya kadar olan Türk kültür coğrafyasında görmek mümkün. Oysa İran yani Fars kültür dairesinde hatta daha genel ifade edersek Hint-Avrupa dil grubuna mensup kadim halklarda ise görmek mümkün değildir.¹⁰ Dolayısıyla kültür tarihinde son derece önemli olan, ölüm, doğum ve evlilik geleneğinin kültürlerde belir-

leyici özelliği olduğunu dikkate alarak, İskit-Türk geleneği olan balbal mezar taşlarının kültür tarihindeki belirleyici özelliğini görmezden gelmek mümkün değildir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı araştırmacılar “İskit-Saka, yani İranî halklarla ilişkilendirilir. Sakalar Orta Asya bozkırlarıyla sınırlı değillerdi. Henüz tam kestirilemeyen bir tarihte, belki M.Ö ilk yüzyıllarda İran’a girdiler ve Eski Farsça’da Zranka denilen bölgeye yerleştiler... Bunlar Karadeniz bozkır bölgesinden Altaylar’a ve Doğu Türkistan’a kadar yayılmışlardır... İranî, yani İskit-Saka bozkır göçebe toplumunda Türk göçerlerinkine çok benzeyen yapısal kalıplar görmemize rağmen farkların da olduğu akıldan çıkarılmamalıdır”.¹¹ Şüphesiz her kültürde bir takım ortak özellikler ve farklılıkların olması doğaldır. Ancak bu farklılıklar ve ortaklıklar kültürün belirleyici yapısında varsa, kültür tarihi çalışmalarında bunların değerlendirilmesi gerekir. Çünkü hiçbir sosyal yapı tesadüflere ya da sık sık değişen sosyo-kültürel yapıya göre tarih sahnesinde uzun süre var olamazlar. Özellikle iletişim imkânlarının son derece kısıtlı olduğu kadim haklar için bu durumun şartları çok daha ağırdır.

Üsküp, Mustafa Paşa camii Türkiye tarafından restorasyonu yapılmış ve 29 Temmuz 2011’de hizmete açılmıştır.

Makedonya’daki hayvan damgalarından örnekler. Damga kavramı olduğu gibi kullanılmıştır. Bilindiği gibi damga kültürü Türklere mahsus olup Oğuz Kaan Destanı’nda dahi damgadan bahsedilir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Fars kültürü ile İskit kültürü arasında çok belirgin temel farklar vardır. Mesela balbal ve koç başlı mezar taşları Farsların kültür coğrafyasında yokken Türklerin ve İskitlerin kültür coğrafyalarında vardır. Ayrıca neden İskit sanat üslubu ile Fars sanat üslubu arasında çok belirgin farklar var? Bu farklılıklar nasıl izah edilir? Bu ve benzeri soruları İskitleri, Farslarla ilişkilendirenlerin öncelikle cevaplandırması gerekir.

İskitleri Farslarla ilişkilendiren Grakov’da “İskitya, ta başından itibaren, coğrafi yerleşim alanı olarak, Ukrayna’nın Tuna ile Don arasındaki bozkır şeridinde yerleştirilmektedir. İskitlerin göçebe kolları M.Ö. IX-VIII. yüzyıllarda Kuzey Karadeniz bozkırlarında yaşıyorlardı... İskitler’in dilinde onların İran kökenli olduğunu gösteren birçok iz göze çarpmaktadır... Dilliler İskitçeyi İranî bir dil olarak inceledikleri için, İranî dil grubu adı bu şekilde ortaya çıktı. Bu köke mensup tüm diller, görüldüğü kadarıyla, Orta Asya’dan ve özellikle Horazim’den yani bugünkü Harezm’den neşet etmiştir... İskitler, Darius’un***** istilasına kadar Traklar’la, özellikle de onların Tuna boyu civarında yaşayan kabileleriyle çatışmalara girmişlerdir”¹² der. Görüldüğü gibi, Grakov’da Golden gibi aynı tarihi hatalar içindedir. Çünkü günümüz, özellikle de

kadim halkları din ya da dile göre tasnif etmek mümkün değildir. Bu konuda seyyahların gözlem ve notlarına bakıldığında aynı klana bağlı insanların farklı dine mensup olduğunu ya da farklı dili kullandığını görmek mümkündür. Yakın bir tarihte Makedonya’ya yaptığımız ve bu makaleyi yazmamıza vesile olan kısa bir gezide de bu tür örnekleri hiçbir araştırma yapmadan sokaklarda gezerek görme imkânımız oldu.

Mesela Arnavut olduğunu söyleyenlerden bazıları Türkçe bildikleri halde, Türk olduğunu söyleyenler-

Üsküp müzesindeki Vardar bölgesinin Prilep şehrinin Dunje köyünde bulunan ve M. S. 3. yy. olarak tarihlenen balbal

den bazılarının Türkçe bilmediğini, Arnavut ya da Makedon olup da Hristiyan veya Müslüman olduğunu söyleyenlere şahit olduk. Dolayısıyla özellikle kadim hakları araştırırken tek bir faktör üzerinden giderek isimlendirmek, sınıflandırmak ve yorumlamak son derece sakıncalı ve maksatlardır.

İskitlerin önemi Herodot'un eserinde M.Ö. Anadolu'da var olmalarından ve tarihi kayıtlara göre Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya geçen ilk Asyalı kavimlerden olmaları ile bıraktıkları çok zengin kültürel mirastan kaynaklanmaktadır. Bugün Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, genelde yurtdışındaki bilim dünyasında Türklerin "medeniyet" in çok gerisinde olduğu düşünülmekte ve yazılmaktadır. Dolayısıyla İskit kültürel birikimine, Türkler sahip olamazlar! Olsa olsa İskitler İranî yani Farsî'dir. Başka bir tabirle Batılı ve Rus araştırmacılardan bazılarının İskitleri Türk değil de İranî yani Fars halklarından kabul etmeleri "Hint-Avrupa dil" ve "Aryan" yani "Hint-Avrupa Kavimleri" teorilerinin bir sonucudur.

Sonuç olarak, her ne kadar bazı araştırmacılar İskitleri, Farsî gösterecekler de aslında İskitlerin Farslardan çok Türklere yakın olduklarını, hatta doğrudan Türk olduklarını ya da atlı-bozkırlı olduklarını gösteren çok sayıda açık deliller vardır.

Zaten Batı kayıtlarında İskitlerden sonra doğudan batıya gelen atlı-bozkırlılar için İskit ifadesi kullanılmıştır.

Hatta Hunlar için bile İskit denilmiştir. Yani Batı literatüründeki İskit ifadesi, atlı-bozkırlı, konar-göçer halkın karşılığıdır.

Makedonya'daki Kumalar konusu ise kısaca şöyledir. Macar Türkolog, Nemeth'e göre "Kuman" kavramı sarımtırak anlamına gelen "ku" ve "kuba" sözlerinden meydana gelmiştir. 1050'den itibaren Kumanlar Doğu Avrupa için tehlike olmaya başladı ve 30 yıl içinde Mançurya'dan Kief'e***** kadar geniş bir alanda görüldüler.¹³

Makedonya-Kumanova bölgesinden milli giysili bir kadın maketi. Bu giysinin aynı günümüzde dahi Türkmenistan bayanlarının milli giysisidir.

Üsküp, Gazi İsa Bey camii külliyesindeki Türkiye'nin Dışişleri Bakanı (1925-1938) Tevfik Rüşdü Aras'ın kardeşi Süleyman Faik Bey'in mezarı. Yahya Kemal Beyatlı'nın annesinin mezarının da bu civarda olduğu biliniyor.

Rasonyi'ye göre de Slav ve Latin kaynaklarında XV. yüzyılda Kuman halk adı olarak, şahıs adı olarak da Balkanlarda yaygın olarak kullanılmakta, Macaristan'da ise yer adları olarak vardır. Ayrıca Kumanlar Macaristan, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya ve Rusya devletinde önemli roller oynamışlardır.¹⁴ Zamanla Kuman kavramı çok defa Kıpçak kavramıyla ifade edilmiş ya da Kuman-Kıpçak tabiri kullanılmıştır. Aslında Kıpçak tabiri, boy adı olmayıp, güney Türklerinin genel olarak Oğuz adıyla isimlendirilmesi gibi kuzey Türklerinin de belirli bir dönemde Kıpçak adıyla isimlendirilmesi sonucu oluşmuş bir kavramlaştırmadır.

Dipnotlar

*Sosyolog, Marmara Üni. Atatürk Eğitim Fak.

1- Mustafa Aksoy, "Tarihi Kaynak Olarak Etnoğrafya Eserleri", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 106, 2011.

2- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s. 70.

3- Ali Ahmetbeyoğlu, "Hun Akınları Çağında Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı* (Der. O. Karatay; B. A. Gökdağ), Cilt I, Çorum-Ankara, 2006, s. 69, 71, 73.

- Sezai Sevim, "Türklerin Rumeli'ye İlk Geçişleri ve İskan Faaliyetleri", *Balkanlardaki Türk Kültürünün Dünü Bugünü-Yarını* (Uluslararası Sempozyum 26-28 Ekim 2001), Bursa, 2002, s. 41-49.

- Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çev. O. Karatay), Ankara, 2002, 71-72.

** Günümüzde Macaristan, Avusturya, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya ve Bosna-Hersek sınırları içerisinde olan bir bölge.

4- Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük* (Çev: H. Z. Koşay), Ankara, 1996, s. 69.

*** Silahlı kuvvetlerin hareketini düzenleme sanatı; strateji (Y. Çağbayır, Ötügen Türkçe Sözlük, Cilt IV, s. 4176).

5- Laszlo Rasonyi, *a.g.e.*, s. 69.

**** Bu makalede kullanılan Grakov'ın fotoğrafları hariç, diğerleri Mustafa Aksoy'a aittir.

6- Mustafa Aksoy, "Milattan Önce Anadolu'da Türk İzleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 292, 2011.

7- Laszlo Rasonyi, *Doğu Avrupa'da Türklük* (Haz: Y. Gedikli), İstanbul, 2006, s. 41.

8- Mustafa Aksoy, "Türkler'de At ve Kırmızı Kültürü", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 142, 1998.

9- Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük* (Çev: H. Z. Koşay), Ankara, 1996, s. 41.

***** www.mustafaaksoy.com

10-Bakınız: "Mezar Taşları", <http://www.mustafaaksoy.com/default.asp?inc=mzrtas>

11- Peter B. Golden, *a.g.e.*, s. 32, 35, 37, 57.

***** Büyük Darius (M.Ö 549-485) Trakya ve Makedonya'yı istila eden Pers kralı.

12- B. N. Grakov, *İskitler* (Çev:A. Batur), İstanbul, 2008, s. 33, 34, 43, 50, 63.

***** Kiev, Ukrayna'nın şimdiki başkenti.

13- Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük* (Çev: H. Z. Koşay), Ankara, 1996, s. 136, 138.

14- Laszlo Rasonyi, s. 139, 144-145.

***